

Ольга Якимчук,

аспірантка кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін Національного університету «Острозька академія»

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЇЇ КЕРІВНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В АСПЕКТІ ВВЕДЕННЯ МОНОПОЛІЇ АДВОКАТУРИ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти представництва юридичної особи її керівником та іншою особою, уповноваженою установчими документами або законом у кримінальному провадженні в умовах внесення змін до Конституції України щодо здійснення представництва іншої особи у суді виключно адвокатом.

Ключові слова: представництво, представник, юридична особа, керівник юридичної особи, орган юридичної особи, адвокат, монополія адвокатури.

Якимчук О.

Представительство юридического лица её руководителем в уголовном производстве в аспекте введение монополии адвокатуры

Рассмотрены теоретические и практические аспекты представительства юридического лица её руководителем и другим лицом, уполномоченным учредительными документами или законом в уголовном производстве в условиях внесения изменений в Конституцию Украины относительно осуществления представительства другого лица в суде исключительно адвокатом.

Ключевые слова: представительство, представитель, юридическое лицо, руководитель юридического лица, орган юридического лица, адвокат, монополия адвокатуры.

Yakymchuk O.

The representation of a legal entity by its head in criminal proceedings in the aspect of the introduction of advocacy monopoly

The article analyzes the theoretical and practical aspects of the representation of a legal entity by its head and other person authorized by the founding documents or by law in criminal proceedings in the context of amending the Constitution of Ukraine regarding the representation of another person in court exclusively by advocate.

Keywords: representation, representative, legal entity, head of a legal entity, body of a legal entity, advocate, advocacy monopoly.

Постановка проблеми. Згідно з положень Кримінального процесуального Кодексу України (далі – КПК України), одним із представників юридичної особи – учасника кримінального провадження може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України). Однак 02 червня 2016 р. були внесені зміни до Конституції України щодо правосуддя, якими було встановлено, що представництво іншої особи в суді здійснює виключно адвокат (ст. 131² Конституції України). Таким чином, вже з 01 січня 2017 р. лише адвокати можуть представляти інтереси юридичних осіб у Верховному Суді та судах касаційної інстанції, з 01 січня 2018 р. – у апеляційних судах, а з 01 січня 2019 р. – у судах першої інстанції, за винятком справ, які розпочалися до 30 вересня 2016 р. (до набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»). Разом з тим, недослідженим та суперечливим залишається питання щодо можливості представляти інтереси юридичної особи у кримінальному провадженні її керівником.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою представництва юридичної особи її керівником у цивільному та господарському процесах займалися В. Е. Беяневич, С. Н. Братусь, І. О. Гелецька, Н. А. Нерсесов, В. В. Резнікова, О. В. Россильна, С. А. Чванкін, Д. М. Чечот, Б. Б. Черепакін та Г. Ф. Шершеневич. Деякі теоретичні аспекти представництва юридичної особи керівником у кримінальному провадженні були розглянуті у монографічних та дисертаційних роботах В. Д. Адаменка, В. Г. Пожара та В. С. Толокольнікова. Однак у світлі останніх змін до Конституції України щодо правосуддя, якими фактично було введено «монополію адвокатури» на представництво у суді, практичні аспекти представництва юридичної особи її керівником у кримінальному провадженні не є дослідженими.

Метою статті є визначення теоретичних та практичних можливостей представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні керівником в умовах введення монополії адвокатури на представництво у суді.

Виклад основного матеріалу. 02 червня 2016 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким фактично було введено монополію адвокатури на представництво інтересів іншої особи у суді (ст. 131² Конституції України). Також ст. 131² Конституції України передбачено винятки з цього правила: представництво у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. Очевидно, що представництво юридичних осіб не входить у вищезазначений перелік винятків. При цьому представництво у суді зводиться не лише до захисту інтересів у судових засіданнях, але й підписання та/або подання процесуальних документів (позовних заяв, клопотань, скарг тощо), що також є процесуальними формами реалізації повноважень з представництва.

КПК України передбачено, що представником юридичної особи, яка є учасником кримінального провадження або представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України). Слід відзначити, що у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві існує певна уніфікація положень щодо участі у справі юридичних осіб через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (ч. 3 ст. 58 ЦПК України, ч. 3 ст. 56 ГПК України, ч. 3 ст. 58 КАС України). Така участь керівника юридичної особи у судовому процесі визначається як «самопредставництво юридичної особи» [1]. Натомість у кримінальному провадженні подібна норма про самопредставництво юридичної особи відсутня.

У зв'язку із такою неузгодженістю правового регулювання участі юридичних осіб у цивільному, господарському та кримінальному процесах виникає запитання: чи вважатиметься представництво керівником, іншою особою, уповноваженою установчими документами або законом, інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні – представництвом інтересів іншої особи?

З однієї сторони, керівник юридичної особи є фізичною особою, тобто фактично іншою особою, а тому буквально представництво керівником юридичної особи її інтересів у кримінальному провадженні є представництвом іншої особи. На відміну від законного представництва, що входить у перелік винятків з правила «монополія адвокатури», юридична особа не є обмежено дієздатною, а вимушена в силу своєї фізичної природи та організаційної структури здійснювати свої процесуальні права та обов'язки через інститут представництва. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді [2].

З іншої сторони, з точки зору цивільного права, керівник уособлює юридичну особу. Юридична особа являє собою об'єднання осіб та (або) майна (ст. 81 ЦК України). Так, ст. 92 ЦК України встановлює, що «юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. У випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників» [1]. Натомість цивільно-процесуальне законодавство фактично розділяє участь юридичних осіб у процесі через їх органи та через представників, оскільки ч. 3 ст. 58 ЦПК України встановлено, що «юридична особа бере участь у справі через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (самопредставництво юридичної особи), або через представника» [1]. Аналогічний розподіл закріплений у господарському процесі (ч. 3 ст. 56 ГПК України) та в адміністративному судочинстві (ч. 3 ст. 55 КАС України). Зміст вищезазначених статей ЦПК України, ГПК України та КАС України буквально продубльований законодавцем, на відміну від КПК України, де вживається лише поняття «представник».

Дискусійним в цивільному праві є питання щодо віднесення керівника юридичної особи чи до органу юридичної особи, чи до її представників. Так, ч. 3 ст. 92 ЦК України передбачає «орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень». Таке формулювання свідчить про представницький характер дій органу юридичної особи. Як зазначає В. Ю. Вольф,

«...сутність органу юридичної особи полягає в тому, що від її імені дії вчиняють відповідні фізичні особи, які в психологічному сенсі наділені волею, але в силу сукупності правових норм утворюють організацію юридичної особи, при цьому наслідки їхніх дій покладають на майнову сферу цієї юридичної особи» [3, с. 125–126].

Схожої думки щодо представницької природи органу юридичної особи дотримуються Н. А. Нерсесов, В. В. Резнікова, О. В. Россильна, Д. М. Чечот, Б. Б. Черепакін та Г. Ф. Шершеневич. Так, Б. Б. Черепакін зазначає, що «...дії органу від імені юридичної особи є статутним представництвом» [4, с. 473]. Відповідно Д. М. Чечот зазначає, що «...іншого процесуального статусу, окрім статусу представника юридичної особи, керівник набутти не може, оскільки бере спору завжди є юридична особа» [5, с. 144]. У кримінальному процесуальному законодавстві також прослідковується така думка, оскільки приймає участь у провадженні, що здійснюється щодо юридичної особи лише її представник, який і є учасником кримінального провадження, на відміну від самої юридичної особи. Разом з тим, представник діє від імені юридичної особи та в її інтересах, а юридичні наслідки (заходи кримінально-правового характеру) застосовуються до юридичної особи, а не до її представника. Окрім того, провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі (фізичній) повідомлено про підозру у вчиненні злочинів в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст. ст. 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, ч. 1, 2 ст. 368-3, ч. 1, 2 ст. 368-4, ст. ст. 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, або від імені такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст. ст. 258-258-5 КК України (ч. 8 ст. 214 КПК України).

Протилежної думки щодо природи органу (керівника) юридичної особи як частини юридичної особи, а не представника дотримуються В. Е. Беляневич, С. Н. Братусь, І. О. Гелецька, І. М. Ільїнська, О. С. Іоффе, Л. Ф. Лєсницька, Д. В. Ломакін та С. А. Чванкін. На їх думку, орган уособлює в собі правосуб'єктність юридичної особи, що відображено у ст. 92 ЦК України. Так, С. А. Чванкін зазначає, що «...визнання органу юридичної особи її представником теоретично невірне, оскільки неминуче веде до висновку про відсутність повної процесуальної дієздатності у юридичних осіб» [6, с. 118].

У дисертаційному дослідженні І. О. Гелецька робить висновок, що «...здійснення дій органом юридичної особи від її імені не є представництвом, оскільки існування представницьких правовідносин у діяльності юридичної особи може мати місце лише при виконанні таких функцій окремими працівниками юридичної особи, або іншими фізичними та юридичними особами» [7, с. 5]. С. Н. Братусь наголошує, що «...орган юридичної особи не можна вважати її представником, оскільки орган на відміну від представника не є окремим суб'єктом права, який виступає окремо від юридичної особи, а також орган діє на підставі статуту юридичної особи, а представник на підставі довіреності виданої компетентним органом» [8, с. 201].

П. Ф. Немеш також вважає «...неприпустимим з точки зору теорії та практики ототожнення у цивільному процесі керівника юридичної особи та її представника, оскільки це абсолютно різні за статусом учасники цивільного процесу, хоча формально, виходячи з положень ЦПК України, вони і розглядаються як такі, що представляють юридичну особу» [9, с. 24–25]. Однак положення ЦПК України (ст. 58) прямо відносять керівника юридичної особи до самопредставництва юридичної особи, натомість у КПК України представник юридичної особи, в тому числі її керівник, має самостійний процесуальний статус поряд з юридичною особою. Так, у КПК України представник, в тому числі представник юридичної особи, у визначенні поняття «учасники кримінального провадження» (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України) зазначаються окремо, як самостійний суб'єкт кримінального процесуального права.

Необхідно зазначити, що відповідно до положень цивільного законодавства керівник та інша особа, уповноважена установчими документами або законом, фактично є органом юридичної особи (ч. 1 ст. 92 ЦК України). Згідно з положень цивільно-процесуального та господарсько-процесуального законодавства, керівник здійснює самопредставництво юридичної особи, тим самим уособлює її в суді. Кримінально-процесуальне законодавство відносить керівника та інших осіб, уповноважених установчими документами або законом до представників, без згадки про самопредставництво. Тим самим законодавець наголошує на тому, що в кримінальному провадженні приймає участь інша особа – представник. Саме представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, присвячена стаття у КПК України, а не юридичній особі. Представники у кримінальному провадженні, в тому числі керівник юридичної особи або інша особа, уповноважена на те установчими документами або законом, є самостійними учасниками кримінального процесу, хоча діють від імені та в інтересах особи, яку представляють. Враховуючи положення цивільного

законодавства щодо уособлення юридичної особи особою, уповноваженою установчими документами або законом, за монополії адвокатури така особа має право представляти інтереси юридичної особи у суді під час здійснення кримінального провадження.

Окрім керівника, представником юридичної особи у кримінальному провадженні може бути інша уповноважена законом або установчими документами особа. До категорії інших осіб слід віднести арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією або ліквідатора). Представництво юридичних осіб ліквідатором у кримінальному провадженні можливо тоді, коли юридична особа ліквідується та повноваження керівника були передані ліквідаційній комісії або ліквідатору (ст. 105 ЦК України), або коли юридична особа припиняє свою діяльність в порядку визнання банкрутом (Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»).

Слід наголосити, що здійснення самопредставництва юридичної особи у суді її керівником або іншою особою без статусу адвоката можливе лише за умови здійснення своїх повноважень на підставі установчих документів юридичної особи або закону, але не довіреності. У випадку дії керівника на підставі довіреності, необхідно буде підтвердження наявності посвідчення адвоката та включення до Єдиного реєстру адвокатів України. Так, судова практика Верховного Суду та вищих спеціалізованих судів у розгляді цивільних справ свідчить про те, що у випадку участі керівника юридичної особи на підставі довіреності, а не установчих документів, такий представник без адвокатського посвідчення не допускається до провадження [10; 11]. Таким чином, здійснення самопредставництва юридичної особи у суді можливе, якщо представник (керівник або інша уповноважена особа) діє на підставі установчих документів (статуту, положення) або закону. Ця умова виконується у кримінальному провадженні, оскільки КПК України розділяє представників юридичної особи за підставами. Лише керівник або інша особа уповноважені здійснювати представництво юридичної особи у кримінальному провадженні на підставі установчих документів або закону (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України).

Розбіжності у правовому регулюванні участі представників юридичної особи у цивільному та кримінальному процесах в умовах здійснення представництва виключно адвокатами може призвести до колізій, зловживань та маніпуляцій у кримінальному провадженні (щодо затягування провадження, надання додаткових документів на підтвердження права здійснення представництва і т. д.). Тому необхідним є уточнення порядку та способу участі юридичної особи у кримінальному провадженні через керівника та іншу особу, уповноважену установчими документами або законом. Уніфікація норм КПК України з нормами інших процесуальних кодексів (ч. 3 ст. 58 ЦПК України, ч. 3 ст. 56 ГПК України, ч. 3 ст. 58 КАС України) щодо представників юридичної особи дозволить керівникам юридичних осіб за відсутності статусу адвоката безперешкодно брати участь у кримінальному судочинстві та захищати права юридичних осіб.

На підставі вищевикладеного, доцільно внести зміни до ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України, що містять положення щодо представництва юридичної особи та викласти в уніфікованій із цивільним, господарським та адміністративним процесами, додавши після зазначення представництва юридичної особи через керівника, іншу особу, уповноважену законом або установчими документами словосполучення «(самопредставництво юридичної особи)».

Висновки. Отож, поки в науковому просторі точаться дискусії щодо правової природи керівника юридичної особи як представника чи органу юридичної особи, КПК України розглядає керівника юридичної особи не як уособлення юридичної особи, а як її представника. До внесення змін до Конституції України щодо правосуддя таке формулювання мало лише теоретичне значення. Однак в нинішніх умовах «монополії адвокатури» участь юридичної особи через її керівника, іншу особу, уповноважену установчими документами або законом як представника юридичної особи може викликати зловживання та призвести до недопуску до участі у кримінальному провадженні на судових стадіях. Необхідним є уніфікація та узгодження правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні із цивільним та господарським процесами. Лише вказівка про представництво юридичної особи її керівником, іншою особою уповноваженою установчими документами або законом у кримінальному провадженні як самопредставництва юридичної особи у кримінальному процесі за умов монополії адвокатури забезпечить безперешкодне здійснення керівниками своїх обов'язків з представництва юридичних осіб та сприятиме узгодженню процесуального законодавства.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492.
2. Цивільний кодекс України. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
3. Вольф В. Ю. Основы учения о товариществах и акционерных обществах / В. Ю. Вольф. – М. : Изд-во НКФСССР, 1927. – 168 с.
4. Черепяхин Б. Б. Труды по гражданскому праву / Б. Б. Черепяхин. – М. : Статут, 2001. – 479 с.
5. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса / Д. М. Чечот. – М.: Госюриздат, 1960. – 190 с.
6. Чванкін С. А. Особливості представництва юридичних осіб у цивільному процесі / С. А. Чванкін // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 51. – С. 114–121.
7. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття канд. юрид. Наук : 12.00.03. / І. О. Гелецька. – К., 2005. – 20 с.
8. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. 367 с.
9. Немеш П. Ф. Розмежування законного представництва та інших видів представництва у цивільному процесі, що не пов'язані з видачею довіреності. / П. Ф. Немеш // Адвокат – (130). – 2011. – № 7 – С. 23–25.
10. Ухвала Верховного Суду від 01 лютого 2018 р. по справі № 236/1048/17 [Електронний ресурс] Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71952633>.
11. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 20 листопада 2017 р. по справі № 236/1048/17 [Електронний ресурс] Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70845914>.
12. Конституція Україна // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 41.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. Ст. 88.

References

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedural Code of Ukraine]. (2004). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
3. Volf, V.Yu. (1927). Osnovy ucheniya o tovaryshnstvakh y aktsyonernykh obshchestvakh [Fundamentals of the theory of partnerships and joint-stock companies]. Moscow: NKFS SSR [in Russian].
4. Cherepakhin, B.B. (2001). Trudy po grazhdanskomu pravu [Works on civil law]. Moscow: Statut [in Russian].
5. Chechot, D.M. (1960). Uchasnyky grazhdanskoho protsesa [Participants in the civil process]. Moscow: Hosiurizdat [in Russian].
6. Chvankin, C. A. (2009). Osoblyvosti predstavnytstva yurydychnykh osib u tsyvilnomu protsesi [Features of representation of legal entities in the civil process]. Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of state and law, 51, 114-121 [in Ukrainian].
7. Heletska, I.O. (2005). Pravove rehuliuvannia vidnosyn predstavnytstva u tsyvilnomu pravi [Legal regulation of relations of representation in civil law]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho [in Ukrainian].
8. Bratus, S.N. (1950). Subekty grazhdanskoho prava [Civil law subjects]. Moscow: Hosiurizdat [in Russian].
9. Nemesh, P.F. (2011). Rozmezhuvannia zakonnoho predstavnytstva ta inshykh vydiv predstavnytstva u tsyvilnomu protsesi, shcho ne poviazani z vydacheiu dovirenosti [The division of legal representation and other types of representative in the civil process, which are not related to the issuance of power of attorney]. Advokat – Attorney, 7 (130), 23-25 [in Ukrainian].
10. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 01 lyutoho 2018 r. po spravi № 236/1048/17 [Decision of the Supreme Court] (n.d.). reyestr.court.gov.ua. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71952633> [in Ukrainian].

11. *Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrayiny z roz-hlyadu tsyvilnykh ta kryminalnykh sprav vid 20 lystopada 2017 r. po spravi № 236/1048/17 [Decision of the High Specialized Court of Ukraine for the Examination of Civil and Criminal Matters].* (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from *http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70845914* [in Ukrainian].
12. *Konstytutsiia Ukraina [Constitution of Ukraine].* (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: *Parlam. vyd-vo* [in Ukrainian].
13. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine].* (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: *Parlam. vyd-vo* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 2.02.2018.